

VÝROČÍ

Leon Petrażycki

Pavel Hungr*

Více než jedno století nás dělí od chvíle, kdy vstoupil do rozhádané arény právní teorie s názorem, že původ a podstatu práva lze hledat a nalézat nejen v (platné) normě (jak to činili tehdy dominantní právní pozitivisté), nebo ve vůli vládnoucí třídy (jak se domnívali marxisté), či sociálních vztazích (jak se o to pokoušeli představitelé sociologických teorií), ale i v *psychice člověka, který si uvědomuje komu a za co je zavázaný, co náleží jemu a co jiným*.¹

Leon Petrażycki se narodil v roce 1867 jako potomek polského šlechtického rodu. Gymnaziální studia absolvoval ve Vitebsku, právnická studia v Kijevě. Jako stipendista poté odjíždí k dlouhodobému pobytu do Berlína, kde se věnuje, vedle intenzivního studia římského práva, kritickému rozboru aktuálních problémů souvisejících s tehdejší přípravou nového německého civilního kodexu. V Německu (a v němčině) také začíná publikovat první vědecké studie, zde vychází i jeho první monografie.²

Po návratu do Ruska rychle postupuje po žebříčku akademické hierarchie, až k profesuře na Katedře encyklopedie práva Právnické fakulty Petrohradské university. Zde působí více než dvacet let – do r. 1918.

Od rozboru otázek spojených s právem civilním Petrażycki velmi brzo přechází k analýze obecnějších teoretickoprávních problémů. Zaujetí pro teorii práva získává u sotva třicetiletého, mimořádně nadaného vědce, charakter soustavného bádání, které kulminuje ve dvou stěžejních publikacích: *Vveděniye v izučeniye prava i npravstvennosti* (1. vyd. 1901, 2. vyd. 1905, 3. vyd. 1908) a *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyej npravstvennosti* (1909 – 1. díl, 1910 – 2. díl.).

EMOCE A PRÁVO

Základní a výchozí Petrażyckého kategorií je *právní prožitky* – prvek lidské psychiky, v němž zásadní roli hrají *emoce*. Ty lze rozdělit na dvě skupiny:

Imperativní (zavazující), které mají *etický* charakter, protože člověk pociťuje povinnost, aniž by ho na-

padlo, že by její splnění mohl vyžadovat od jiných subjektů. Tento pocit existuje bez ohledu na to, zda je spojen s apulzivní (příznivou) nebo repulzivní (odpudivou) emocí. Hrozbu sankce za nesplnění takové povinnosti je třeba hledat v oblasti svědomí vytvářeného po dlouhá léta v důsledku výchovy v rodině, ve škole, v pravidlech chování vštěpovaných člověku od dětství (např. smysl pro povinnost, spravedlnost, odpovědnost).

Imperativně-atributivní emoce jsou *právní*. Vyvolávají pocit povinnosti spojený s představou těch, kteří mají právo domáhat se jejího splnění. (Dnes je považujeme za součást axiologické oblasti právního vědomí, a to na všech jeho úrovních: individuální, skupinové i celospolečenské.)

Odtud Petrażycki dochází k závěru, že právo je třeba považovat za etický zážitek, který má dvoustranný, tj. imperativně (právní povinnost) – atributivní (oprávnění) charakter. Právní emoce jsou celistvé a stabilní, často vznikají z mravních emocí – nicméně právo má, ve vztahu k morálce, superiorní postavení. Petrażycki se domnívá, že jeho existence je pro společnost cennější: *Zatímco morálka* akcentuje smysl pro kázeň, vnucuje člověku roli *nositele povinností, právo* posiluje v lidech vědomí vlastních možností, oprávnění a nároků, *čímž vytváří typ člověka – občana, který si je vědom vlastní ceny*.³

Právní prožitky jsou spojeny nejen se zákazy a příkazy formulovanými zákonodárcem v obsahu právní normy, ale i s čistě osobními, mimoprávními vztahy, tak jak vznikají a zanikají v realitě života sociálních skupin, legálních či ilegálních.

Podle charakteru právních prožitků lze právo jako systém dělit na část složenou ze zážitků pozitivních nebo zážitků intuitivních (právo pozitivní a intuitivní).

Pozitivní právo je platné právo v daném státě. Člověk má představu, že právní norma je výsledkem vnějšího rozhodnutí zákonodávce, spojuje ji s představou pramenů, v nichž je obsažena, jakož i se státní mocí, která jim dává závazný charakter.

Intuitivní právo působí jako výsledek vnitřního přesvědčení. Je autonomní, tvořené prožitky ovlivňo-

* Doc. JUDr. Pavel Hungr, CSc., Katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

¹ PETRAŽYCKI, L.: *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyej npravstvennosti*, díl 1., St. Peterburg 1909, s. 46.

² Die Lehre vom Einkommen, Berlin 1893 – 1. díl, 1895 – 2. díl.

³ PETRAŽYCKI, L.: *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyej npravstvennosti*, díl 2., St. Peterburg 1910, s. 123.

vanými svědomím, hodnotovou orientací, empirickým poznatkem i teoretickým znalostmi individua. Proto je intuitivních práv tolik, kolik je individuí.

Vztah mezi pozitivním a intuitivním právem může být trojí:

- a) shodný,
- b) intuitivní právo předchází právu pozitivnímu,
- c) pozitivní úprava předchází právu intuitivnímu.

Vedle práva intuitivního a pozitivního Petrażycki (poněkud nejasně) rozlišuje i právo oficiální, tj. právo, které je aplikováno státními orgány.

Petrażycki charakterizoval také právo veřejné a soukromé, nikoli však v obecně užívaném smyslu. Diferenčním kritériem v tomto případě není povaha subjektů, respektive regulovaných vztahů, nýbrž charakter právního prožitku. V případě veřejného práva jsou emoce subjektu spojeny s vědomím chování ve prospěch sociální skupiny, v případě práva soukromého jde o čistě individuální, privátní prožitek.

PSYCHIKA ČLOVĚKA A SOCIÁLNÍ NORMY

Od psychologických faktorů podstaty práva Petrażycki logicky přechází ke zkoumání příčinných souvislostí jejich působení ve společnosti, v sociálním prostředí. Většina jeho tezí tohoto zaměření je dnes známa pouze ze zprostředkovaného podání, neboť původní rukopisné koncepty, jejichž publikaci Petrażycki z dodnes neobjasnil, stále odkládal, měly dramatický osud: Dvě verze se ztratily ve zmatcích první světové války a ruské revoluce, třetí verze byla ukradena z pozůstatosti v průběhu války následující.⁴

Podle Petrażyckého je chování jednotlivce ovlivňováno různými emocionálními motivy, jakými může být např. touha po zisku, ctižádost, strach, náklonnost, závist, obětavost. Těmto různorodým prvkům obvykle dává rádu a strukturu sociální norma jako vzor chování, jenž odpovídá kladnému či negativnímu postoji jednotlivce k roli v rámci určitého typu mezilidského, skupinového vztahu. Platné právo sehrává v tomto procesu významnou úlohu, neboť člověka nutí ke střetu osobních emocí s racionalitou norem „vtírajících se“ zvenčí. Tak postupně vzniká defenzivní (racionalizace – převzetí pravidla chování) nebo agresivní (emocionalizace – odmítání požadavků normy) psychický mechanismus. Ten se stává „mostem“ spojujícím psychiku jednotlivce s psychikou sociální, s pravidly chování předepisovanými společenskými (skupinovými) normami.

POLITIKA PRÁVA JAKO VĚDA

Vzhledem k výše uvedeným tezím Petrażycki byl (a je) znám a uznáván především jako tvůrce *psychologické teorie práva*, eventuálně jako jeden ze zakladatelů *sociologie práva*. Tato gloriola v průběhu let zcela zastínila skutečnost, že všechny Petrażyckého sociologické a psychologické (sociálněpsychologické) závěry mají de facto *dílčí* charakter, neboť jsou součástí dlouhodobého a cílevědomého vytváření jiné, speciální právní vědy – politiky práva. Ta, ač paradoxně dnes se jménem Petrażyckého takřka není nespojována, je *hlavním, celoživotním objektem jeho zkoumání*.

*V mých dílech, která se týkají oblasti civilního práva, (Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten – 1892, Die Lehre vom Einkommen 1. díl–1893, 2. díl– 1895, Akcioniernaja kompanija – 1898 – pozn. aut.) usiluji o objasnění stanoviska, podle něhož je nutné existující systém právních nauk, charakteristický svými historizujícími přístupy a prakticko – dogmatickými hledisky pozitivního práva, obohatit o novou vědu – politiku práva. Tato disciplína by měla posloužit jako základ pro zdokonalení stávajícího právního pořádku.*⁵

Petrażycki přitom důsledně uplatňuje své teoretické východisko: Právo je psychickým faktorem společenského života, je výtvozem lidské psychiky. Jeho působení proto předpokládá:

1. Vytváření či potlačování podnětů (motivů) chování.
2. Upevňování a rozvíjení, respektive oslabování trvalých sklonů a postojů, tj. usměrňování sociální psychiky v zájmu dodržování právních norem.

Tomu musí odpovídat i *obsah politiky práva*, který zahrnuje:

1. Racionální orientaci individuálního i skupinového jednání, založenou na znalosti kauzálních prvků právní motivace.
2. Pozitivní ovlivňování lidské psychiky ve smyslu jejího oproštění od sklonů ke zlu a protisociálnímu jednání.

Z těchto aspektů vyplývá *charakteristika politiky práva*: Jde o vědecké předvídaní důsledků působení právních předpisů, o vytváření takových zásad tvorby práva a principů jednotlivých právních odvětví, které by zaručovaly, že právní norma, formulovaná na jejich základě, vyvolá předvídané, žádoucí společenské důsledky.⁶

⁴ Viz především LANDE, J.: *Socjologia Petrażyckiego*, Varšava 1959, dále PIETKA, H.: *Teoria Prawa*, díl I.: *Socjologia*, Varšava 1947 a též PODGÓRECKI, A.: *Sociologie práva*, Praha 1966.

⁵ PETRAŽYCKI, L.: *Vvedení v izučeníje prava i nraštvennosti*, St. Peterburg 1908, s. 13.

⁶ Tamtéž, s. 14.

Petražycki v této souvislosti zdůrazňuje, že proces vývoje práva a jeho institucí je charakteristický svou tendencí nevědomého přizpůsobování se vývoji sociální psychiky obecně a právní motivace zvláště, přičemž psychické ovlivňování daného právního systému pokaždé směřuje individuální i masové chování k obecnému blahu. Pod vlivem intuitivního práva (jakož i jiných činitelů sociálně psychologické reality, zvláště pak morálky), se charakter společnosti stává lepším a lepším – ve smyslu lepší „přizpůsobivosti“ (sociocentrické, egocentrické nebo druhové – pozn. aut.) *společenskému životu*.⁷

Přiměřeně tomuto procesu se postupně mění i charakter pozitivního práva, které se přizpůsobuje dosažené, tj. vyšší úrovni společenské psychiky. Důkazem je pro Petražyckého skutečnost, že v každé nové etapě společenského vývoje klade právo více požadavků než systémy předcházející, a to v tom smyslu, že upravuje chování, které bylo dříve vyžadované prostřednictvím neprávních systémů. Tatáž motivace, totéž chování – např. reakce ze strachu vykazuje pak rozdílnou intenzitu psychologického tlaku (viz např. vývoj trestů a jejich tvrdosti – pozn. aut.). Každý nový, pozdější systém práva je orientován na psychiku lidí s vyšší mírou sociálnosti, než je tomu v případě systémů předcházejících. Proto, máme-li porozumět dějinám lidských institucí, zvláště pak sociálně-ekonomických, nelze pominout analýzu odpovídajících právních systémů (např. práva feudálního, práva liberálně kapitalistického) z hlediska jejich *motivačního a výchovného významu*.⁸

Posláním *politiky práva* je vědomé řízení dosud spontánního a klikatého směřování lidské psychiky. Základní metodou je psychologická dedukce – závěry vyvozované z optimálních psychologických rozborů. Ty musí být odůvodněním právních principů a institucí, jakož i všech ostatních prostředků orientovaných k naplnění motivačních a výchovných cílů práva. Pro verifikaci odůvodněnosti deduktivních závěrů lze, je-li to možné, použít pochopitelně také metodu induktivní.⁹

Z výše uvedených závěrů Petražycki vyvozuje, že *politika práva je psychologickou vědou*. Domnívá se, že její teoretickou základnu musí tvořit všeobecné psychologické znalosti prvků procesu motivace lidského jednání a rozvoje lidského charakteru, jakož i speciální věda o povaze a příčinných vlastnostech práva, zvláště pak věda o právní motivaci a právní pedagogice.

Petražyckého úsilí o vytvoření vědecké platformy pro politiku práva ovšem nelze chápat jako něco, co by

nenavazovalo na dosavadní dějiny právních teorií. Jeho východiskem byla snaha o obnovení právního dualismu přirozeného a pozitivního práva. Označení vědy přirozeného práva jako systematické disciplíny, paralelní s pozitivněprávními teoriemi, zdůrazňuje postavení politiky práva, neboť ta překračuje hranice praktické, dogmatické jurisprudence dané omezenými možnostmi tvorby, aplikace a interpretace pozitivního práva. Tato omezenost byla podle Petražyckého nejvíce patrná v teoriích, které zdůrazňovaly „...egoistické východisko praktických zájmů, které je vyzdvihováno jako vůdčí princip „právního realismu“... Takový přístup má zhoubný vliv nejen na politiku právo tvorby, ale i na uplatňování spravedlnosti – ve svých důsledcích demoralizuje sociální psychiku.“¹⁰

PŘÍZNIVCI A ODPŮRCI

Petražyckého teorie vyvolala ve své době bouřlivý polemický ohlas. Nové pojetí práva nadšeně obhajovali stoupenci Petražyckého myšlenkového systému, z druhé strany však vehementně oponovali nepřesvědčení odpůrci.

Kritika se různila v hodnocení jednotlivých tezí. Právníci a ekonomové uznávali některé teoretické postřehy za trefné a cenné, obecné závěry však byly odmítány.¹¹ V této souvislosti se často hovořilo o anachronickém návratu k překonaným tezím přirozeného práva. Teze o výchovné funkci práva a ideálu politiky práva byla nazvána kardinálním omylem, a to v souvislosti s úlohou práva jakožto prostředku ochrany a realizace zájmů.

Během času se však situace začala měnit. Idea obrození přirozeného práva, chápána v kontextu vytváření vědy o žádoucím právu, tj. vědecké politiky práva, získávala na počátku XX. století čím dál tím více příznivců a upevňovala si své místo v rámci právní vědy. Zvláště *Iheringova* formule „ochrany zájmů“ postupně ustupovala *Petražyckého* teorii o výchovném působení práva směrem k psychice subjektů společenských vztahů. Řada právních teoretiků, studentů i pracovníků praxe si začala uvědomovat, že psychologické hledisko je nepominutelnou součástí rozboru práva jako normativního systému.¹²

Petražycki si však stýská, že tato akceptace nepřekračuje hranice právní vědy, neboť *reálné vtělení do života a použití v zákonodárné praxi není vidět*. Stěžuje si i na malý zájem teoretiků o vytváření politiky

⁷ Tamtéž, s. 25.

⁸ Tamtéž, s. 54.

⁹ PETRAŽYCKI, L.: Die Lehre vom Einkommen, díl 2., Berlin 1895, s. 581 an.

¹⁰ PETRAŽYCKI, L.: Wstep do nauki prawa i moralności, PWN, Warszawa 1959, s. 12.

¹¹ Srv. např. MEYER, E.: Conrads Jahrbuch für Nationalökonomie, Berlin 1895, s. 441 an. nebo MENGER, A.: Über die sozialen Aufgaben der Rechtswissenschaft, Berlin 1895.

¹² Viz např. LEONHARD, B.: Das neue Gesetzbuch als Wendepunkt der Privatrechts – Wissenschaft, Berlin 1900, s. 11 an. Příznivé postoje zaujali i další vědci: SOHM, STAMMLER a jiní.

práva na psychologických základech – chybí mu *reálné výsledky v oblasti nezbytných přípravných prací, v oblasti bádání nad psychologickým původem a vlastnostmi práva.*¹³

Příčinu vidí hlavně v neutěšeném stavu tehdejších psychologických disciplín, které neumožňovaly vytvoření potřebného fundamentu pro psychologii práva, teorii politiky a další disciplíny – přiměřeně k potřebám vývojové dynamiky společnosti obecně a sociálních věd zvláště.

Koncem roku 1917 jsou však všechny polemiky a teoretické střety přerušeny ruskou proletářskou revolucí. Její ideje byly Petrażyckému vzdálené a cizí, proto v r. 1919 přijímá nabídku Varšavské univerzity a nastupuje zde jako profesor na nově zakládané Katedře sociologie.

Z tohoto období pocházejí jeho práce psané polsky (některé byly vydány až posmrtně), které se zabývají především otázkami metodologickými, respektive sociologickými.¹⁴

DUCHOVNÍ ODKAZ

V roce 1948 napsal J. Lande: „*V historii polské humanitní vědy se nevyskytuje mnoho osobností s tak bohatou škálou osobních, odborných i společenských zkušeností (byl účastníkem a svědkem válek, revolucí i stabilizací zřízení), tím méně pak těch, kteří po sobě zanechali dědictví tak bohaté, původní a plodné vědecké tvorby.*“¹⁵ Nutno dodat, že význam tohoto dědictví daleko přesáhl hranice polské vědy. Petrażyckého teze se staly základem či komplementární paralelou sociologických a psychologických koncepcí práva XX. století, jak o tom svědčí např. realisticko-sociologický program tzv. Upsalské školy (A. Hagerström, A. W. Lunde, K. Olivecrona, A. Ross) nebo dualismus pozi-

tivního a spontánního práva G. S. Gurvitsche. Svými převratnými tezemi (intuitivní právo jako základ hodnocení práva pozitivního, lidská psychika jako stěžejní faktor efektivního působení práva) Petrażycki ovlivnil vývoj právní teorie dvacátého století natolik, že byl uznáván či alespoň opatrně respektován i některými marxistickými vědci: „*Leon Petrażycki je pravděpodobně nejvýznamnější teoretik v oblasti právní sociologie.*“¹⁶ „*Petrażyckého teorie našla velkou ozvěnu v buržoazní vědě, ale vyskytly se i pokusy smířit jeho teorii s marxismem.*“¹⁷ „*Petrażyckého názory navažují na přirozenoprávní pojetí práva v tom smyslu, že považují ideje a emoce za reálné právo.*“¹⁸

Hrůzyplné projevy válečných střetů a totalitních režimů ve světě minulého století, ale i dualistická orientace současných demokratických právních systémů a lidskoprávní postuláty evropského a angloamerického práva potvrzují platnost teoretického východiska (rusko)polského vědce. Zároveň nelze přehlédnout, že politika práva dnes *není* psychologickou vědou a pluralismus pozitivního, oficiálního a intuitivního práva *není* všeobecně přijímanou doktrínou. Snad proto se s rozbohem či alespoň připomenutím pozoruhodného díla setkáme v *současných pramenech* teorie práva, dějin právního myšlení, sociologie práva nebo psychologie práva jen zřídka¹⁹. Na druhé straně jsou však mnohé s ním spojené přístupy a kategorie (např. motivační funkce práva, výchovná role práva, právní emoce, právní motivy, postoje k právu, právní politika) samozřejmou součástí těchto i jiných disciplín.

Myšlenky přežívající svého tvůrce jako uznávané pojmy, jako opakovaně potvrzované výsledky. Může být lepší výsledek celoživotního úsilí právního teoretika?

Alespoň čas od času je ovšem vhodné připomenout jeho jméno. Už kvůli pietě. Od úmrtí *Leona Petrażyckého* uplynulo sedmdesát let.

¹³ PETRAŽYCKI, L.: Wstęp do nauki prawa i moralności, PWN, Warszawa 1959, s. 20–21.

¹⁴ Viz např. PETRAŽYCKI, L.: O dopelnajacych pradach kulturalnych i prawach rozwoju handlu, Varšava 1936.

¹⁵ LANDE, J.: Socjologia Petrażyckiego, Przegląd Socjologiczny, 1948, č. 12, s. 230.

¹⁶ PODGÓRECKI, A.: Sociologie práva, Svoboda, Praha 1966, s. 106.

¹⁷ ČERVEŇANSKÝ, F., KUBŮ, L.: Dejiny politických a právnych učení, část II., UKo, Bratislava 1981, s. 23.

¹⁸ SZABÓ, I.: Osnovy teorii práva, Progress, Moskva 1974, s. 195.

¹⁹ Viz např. VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M.: Základy sociologie práva, MU, Doplněk Brno 1986, s. 201.